

Mahbūb al-Qulūb: An old plagiarism

 Esma Baga¹

 Alireza Emami²

Submitted: 21 -09- 2023 Revised: 14 -10- 2023 Accepted: 22 -10- 2023 Published: 22 -9- 2024 pp.239-262

Abstract

In the present research, an examination is conducted on a manuscript known as Mahbūb al-Qulūb, which is preserved in the Afandi section of the Sulaymaniyah Library in Turkey. Information regarding the author of this work and its date of composition is not available. Previously, it was believed that this work was unique and contained specific and rare information; hence, it was thought that its edition could attract the interest of researchers and enthusiasts of Persian literature. In this study, this work is initially compared with Marzbān-Nāmē of Varavīnī, and Siyar al-Mulūk by Khwaja Nasir al-Din Tūsi, along with other Persian works, and the stories and narratives contained therein are analyzed in terms of their sources. The issue of attribution is also addressed in this work, investigating whether it contains signs of plagiarism. Afterwards, in this research, efforts are made to examine the characteristics of the manuscript and speculate on the time and place of its transcription. Based on the language and the quality of prose, as well as the physical features of the manuscript and the verses mentioned by the author within the text scholars believe that this text was compiled nearly a century after Marzbān-Nāmē, between the years 700 to 730 AH.

Keywords: Mahbūb al-Qulūb, Marzbān-Nāmē, text edition, Siyar al-Mulūk, plagiarism

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

© Authors, Published by [Journal of Codicology and manuscript research](#). This is an open-access paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>)

1. PhD., Department of Persian Language and Literature., Faculty of Literature and Humanities. University of Tehran. Tehran. IRAN. bagaesma@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran. Tehran. IRAN. aremami@ut.ac.ir

References

- Ahanjan, Firoozeh; Nowruz, Mahdi; Abbasi, Farzad; and Fakhr al-Islam, Batoul (1399), "The Influence of Hafez by Khwajui Kermani in Illustrated Romantic and Mystical Themes Based on Gérard Genette's Intertextuality Theory," *Journal of Islamic Art Studies*, Issue 46, 39-56.
- Ahsikati, Atyr al-Din (1337), *Divan of Atyr al-Din Ahsikati*, edited by Rukn al-Din Homayun Farrokh, Tehran: Rudaki Bookstore.
- Anonymous (1348), *Lam'at al-Siraj for His Majesty the Crown (Bakhtiyarnameh)*, edited by Mohammad Roshan, Tehran, Iran Cultural Foundation.
- Attai Nazari, Hamid. (1400), "Self-Plagiarism with Borrowing from Others!", *Ayna-ye Pazhoohesh*, Year Thirty-Two, Issue Three, 315-362.
- Azraqi, Abu Bakr ibn Ismail (1398), *Divan of Azraqi Heravi*, researched and edited by Masoud Rasti Pour and Mohammad Taqi Khalusi, Tehran: Library, Museum, and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Bashari, Javad (1391), "The Collection of Yahya ibn Sa'd al-Din, Historian of 744 AH," *Introduction to Manuscripts of Persian Treasures in the Library of Ayatollah al-Uzma Marashi Najafi*, *Heritage of Shahab*, Year 18, Issue 1, Spring 1391, 3-35.
- Daraei, Mostafa (2013), *Catalog of Manuscripts of Iran (Fankha)*, Volume 28, Tehran: National Archives and Library of the Islamic Republic of Iran.
- Dekhoda, Ali Akbar (1998), *Dekhoda Dictionary*, Tehran: University of Tehran Publishing and Printing Institute.
- Emadi Shahriari (1381), *Diwan*, introduction, editing, and research by Zabihullah Habibinejad, Tehran: Talaye.
- Ferdowsi, Abu al-Qasim (1386), *Shahnameh*, edited by Jalal Khaleqi Motlagh, Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Ghaemi, Farzad. (1397), "Farrokhi or Mokhtari?... Addendum, Coincidence, Adaptation, or Plagiarism?", *Modern Literary Essays*, Issue 200, 235-207.
- Gray, Martin (1382), *Dictionary of Literary Terms in English*, translated by Mansoureh Sharifzadeh, First Edition, Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Hafez Shirazi, Khwaja Shams al-Din Muhammad (1362), *Divan of Hafez (2 volumes)*, edited by Parviz Natel Khanlari, Tehran: Khwarazmi.
- Homayi, Jalal al-Din (1386), *Arts of Eloquence and Literary Techniques*, sixth edition, Tehran: Homa.
- Hosaini, Seyyed Mohammad Taqi (1393), *Catalog of Persian Manuscripts in the Library of Haji Efendi in Istanbul*, Tehran: Manshur Samir.
- Ibn Isfandiyar, Baha al-Din Muhammad ibn Hasan (1330), *History of Tabaristan*, edited by Abbas Iqbal, Tehran: Khavaran Library.

- Islami, Seyyed Hassan (1393), "Ten Points on Literary Theft," Journal of General Books, Information, Communication, and Knowledge Studies, Year 17, Issue 5.
- Khalim Hamadani Kashani, Abu Talib (1369), Diwan of Abu Talib Khalim Hamadani, edited by Mohammad Ghahraman, Mashhad: Astan Quds Razavi.
- Khatibi, Abolfazl (1395), "Literary Theft of Three Epic Poems in the Tenth Century," Iranian Studies, Year 6, Issue 1, 68-55.
- Khatibi, Hossein (2007), The Art of Prose in Persian Literature, A History of Development and Characteristics and Critique of Persian Prose from the Beginning to the End of the Seventh Century, Tehran: Zavar.
- Molana, Jalal al-Din Muhammad Balkhi (1388), Ghazals of Shams Tabrizi, introduction, selection, and interpretation by Mohammad Reza Shafiei Kadkani, Tehran: Sokhan.
- Moradi, Zahra; Dary, Najmeh; Zolghari, Hasan (1401), "Textual Analysis of the Diwan of Basiri Khorasani", Scientific Journal of Manuscript Studies and Text Editing, First Period, Spring and Summer 1401, 47-69.
- Mortezaei, Seyed Javad (1393), "From Coincidence to Literary Theft", Literary Techniques, Year Six, Issue 1, 61-70.
- Nizam al-Mulk, Hasan ibn Ali (1400), Siyar al-Muluk (Book of Politics), edited by Mahmoud Abdi, Tehran: Academy of Persian Language and Literature.
- Nizami Aruzi, Ahmad ibn Umar ibn Ali Samarkandi (1327), Four Articles, edited by Mohammad Moein, Tehran: Zavar.
- Nizami, Elyas ibn Yusuf (1382), Khosrow and Shirin, edited and annotated by Hassan Vahid Dashtgerdi, edited by Saeed Hamidian, fourth edition, Tehran: Ghatreh.
- Owhad al-Din Kermani (1380), Hamid ibn Abi al-Fakhr, Divan of Quatrains of Owhad al-Din Kermani, edited by Ahmad Abumahboub, Tehran: Soroush.
- Payandeh, Hossein (1385), Literary Criticism and Democracy, First Edition, Tehran: Niloufar.
- Qobadiani, Nasir Khosrow (1365), Diwan of Nasir Khosrow, edited by Mojtaba Minavi and Mehdi Mohaghegh, Tehran: Tehran University Press.
- Razi, Shams al-Din Muhammad ibn Qais Razi (1994), Kitab al-Mu'jam fi Ma'ayir Ash'ar al-Ajam, Vol. 1, edited by Cyrus Shamisa, Tehran: Ferdows.
- Saadi, Mosleh al-Din (1941), Complete Works of Saadi, edited by Mohammad Ali Foroughi, First Edition, Tehran: Baroughim Printing House.
- Saadi, Mosleh al-Din (2015), Golestan of Saadi, edited and explained by Gholamhossein Yousefi, Tehran: Khwarazmi Publishing.
- Sadeghi, Ali Ashraf (2012), "Verses of Shirazi Saadi in Triangles," Special Issue of the Academy, 5-38.
- Safri Agh Qala, Ali (2011), Manuscript Recognition, Tehran: Written Heritage Publishing.

Studies

Original Paper

Report and Review

- Safri Agh Qala, Ali (2016), Dispersed Persian Poems in Texts (up to the year 700 AH), Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Publishing in collaboration with Sokhan Publishing.
- Sanayi Ghaznavi, Abu al-Majd Majdood ibn Adam (1980), Hadiqat al-Haqiqah wa Shari'at al-Tariqah, edited by Mohammad Taqi Modarres Razavi, Tehran: University of Tehran.
- Sanayi Ghaznavi, Abu al-Majd Majdood ibn Adam (2009), Divan of Hakim Abu al-Majd Majdood ibn Adam Sanayi Ghaznavi, edited by Mohammad Taqi Modarres Razavi, Tehran: Sanayi Publishing.
- Sharifi Saheh, Mohsen and Pourkhalqi Chatrudi (2011), "The Literary Theft of Abdul-Wasee' Jabili from the Divan of Sanayi," Literary Essays, 175, 106-85.
- Siraji Shirazi, Yaqub ibn Hasan (1997), Tuhfat al-Muhibbin, edited by Karamat Ra'na Hosseini and Iraj Afshar, supervised by Mohammad Taqi Danesh-Pazuh, Tehran: Written Heritage and Dot Publishing.
- Varavini, Saad al-Din (1355), Marzban-nameh (2 volumes), edited by Mohammad Roshan, Tehran: Foundation of Iranian Culture.
- Wattawat, Rashid al-Din Muhammad Omari Khatib Balkhi (1339), Divan of Rashid al-Din Wattawat and Gardens of Magic in the Subtleties of Poetry, edited by Saeed Nafisi, Tehran, Barani Library.
- Zahir al-Din Faryabi, Tahir ibn Muhammad Abu al-Fadl (1381), Diwan of Zahir al-Din Faryabi, edited by Amir Hassan Yazdgerdi, under the supervision of Asghar Dadbeh, Tehran: Qatrah.

doi محبوب القلوب؛ یک انتحال کهن

اسما باگا^۳ id علیرضا امامی^۴ id

از صفحه ۲۳۹ تا صفحه ۲۶۲ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۳۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۰۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۳/۱۶

چکیده

در پژوهش حاضر به بررسی نسخه‌ای خطی به نام محبوب القلوب پرداخته شده که در بخش حالت افندی کتابخانه سلیمانیه در ترکیه نگهداری می‌شود. از نگارنده اثر و سال نگارش آن اطلاعاتی در دست نیست. پیش از این گمان می‌شد که این اثر بسیار منحصر به فرد و دارای اطلاعاتی خاص و نادر است؛ به همین دلیل گمان می‌رفت که تصحیح آن می‌تواند نظر محققان و علاقه‌مندان به ادب فارسی را جلب نماید.

در این پژوهش، ابتدا این اثر با مرزبان‌نامه و راوینی و سیرالملوک خواجه نظام الملک طوسی و دیگر آثار فارسی مقایسه شد و داستان‌ها و روایات نقل شده در آن از حیث چگونگی اقتباس بررسی شده‌اند. در بخش اصلی این پژوهش سعی شده است که شائبه انتحال این اثر بررسی شود و در بخش دیگر آن، سعی شده مشخصات دست‌نوشته بررسی و زمان و مکان کتابت آن گمانه‌زنی شود؛ همچنین مأخذ ابیات نقد شده در این متن مشخص شود. بر اساس ویژگی‌های ظاهری نسخه، بیت‌هایی که مصنف در لابه‌لای سطرهای اثر آورده و همچنین زبان و کیفیت نثر، گمان می‌رود که این متن قریب به صد سال پس از مرزبان‌نامه و راوینی، یعنی بین سال‌های ۷۰۰ تا ۷۳۰ ق. گردآوری شده است.

کلیدواژه‌ها: محبوب القلوب، مرزبان‌نامه، تصحیح متن، سیرالملوک، انتحال.

Cite this article: Baga, Esma; Emami, Alireza. (2024). Mahbūb al-Qulūb: one old plagiarism. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskhah/shināsī va taṣṭīḥ-i mutūn). vol-3, Issue-2, 239-262. <https://doi.org/10.22034/crtc.2023.417454.1114>

۳. دانش آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

bagaesma@gmail.com

۴. استادیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

aremami@ut.ac.ir

۱ - مقدمه

«سرقت علمی» یا «سرقت ادبی» نامی است که در ادبیات کنونی معادل و هم‌تراز با «انتحال» در نظر گرفته می‌شود و از دیرباز و دوران کهن در ادبیات وجود داشته است. به تعریف گری^۵ (۱۳۸۲) سرقت ادبی به انتشار اثر ادبی یا اندیشه دیگری به نام خود اطلاق می‌شود و همایی (۳۷۴: ۱۳۸۶) معتقد است سرقت ادبی به معنای دزدی و اقتباس دزدانه شاعران از یکدیگر است. زیگرس^۶ و همکاران (۲۰۰۸) معتقدند سرقت علمی شیوه‌ای نادرست برای استفاده از تولیدات علمی دیگران است که می‌تواند خیانت در امانت تلقی شود یا اینکه از روی جهل و بی‌اطلاعی از راه صحیح منبع دادن یا به شکل عمدی و به قصد فریب دیگران صورت پذیرفته باشد (نقل از بطحایی، ۱۳۹۰: ۹). به زعم پاینده (۳: ۱۳۸۵) سرقت آثار و آرای دیگران قدمتی چندصدساله دارد و از چندین قرن پیش، محققان و اندیشمندان کوشیده‌اند مرز میان نگارش اصیل و اقتباس و انتحال را تعیین کنند.

شمس قیس رازی (۳۹۷-۴۰۱: ۱۳۷۳) در کتاب المعجم فی معایر اشعار العجم، سرقت ادبی را به چهار دسته تقسیم کرده است: انتحال، سلخ، المام و نقل. اما همایی (۳۵۷: ۱۳۸۶) با دید گسترده‌تر انواع سرقت را به یازده بخش تقسیم می‌کند و پنج رکن نسخ یا انتحال، مسخ یا اغاره، سلخ یا المام، نقل و شیادی را اصلی و شش رکن حل، عقد، ترجمه، اقتباس، توارد، تتبع و تقلید را فرعی می‌نامد که از این بین شایع‌ترین نوع سرقت ادبی انتحال است. وی می‌نویسد:

نسخ یا انتحال در اصطلاح آن است که گفته یا نوشته دیگری را عیناً، حرف به حرف و بی‌کم و زیاد و بدون تصرف و تغییر یا با اندک تصرفی که از حدود تغییر تخلص شعری و نام کتاب و مؤلف تجاوز نمی‌کند، به خود نسبت دهند (همایی، ۱۳۸۶: ۳۵۸).

معادل این واژه در زبان‌های غربی پلیجریزم^۷ است که نخستین بار توسط مارکوس والرئوس مارتیلوس، شاعر رومی سده نخست میلادی، به کار گرفته شد. معنی پلیجریزم غارتگری و فریبکاری است. وی این واژه را برای افرادی به کار می‌برد که شعرهای او را به نام خود ارائه می‌کردند.

اسلامی (۱۳۹۳: ۵۵) انتحال را یک امر بومی تلقی می‌کند و معتقد است این سنت از دیرباز وجود داشته و تداوم نیز دارد و تا نهاد مالکیت پابرجاست، سرقت نیز وجود دارد. وی معتقد است همواره کسانی وجود دارند که توان یا حوصله کار را ندارند و یا در پی به دست آوردن مواهب مادی دست به سرقت می‌زنند.

5. Gray

6. Zeegers

7. Plagiarism

مرتضایی (۱۳۹۳: ۶۰) معتقد است صدور حکم انتحال یا سرقت ادبی علیه اشخاص باید با احتیاط و بررسی همه جانبه و قابل اثبات باشد، چراکه همواره احتمال تبادل مضمون و مفهوم مشترک و حتی عین لفظ و کلمه به صورت اتفاقی در ذهن دو نفر وجود دارد.

نظامی عروضی (۱۳۲۷: ۴۷)، به عنوان منتقدی کهن، معتقد است شاعری که می‌خواهد شعر مؤثر و ماندگار داشته باشد، باید در روزگار جوانی بیست هزار بیت از اشعار متقدمان یاد بگیرد و ده هزار کلمه نیز از آثار متأخران بخواند و همواره در حال خواندن و یادآوری باشد. مسلماً این موضوع ناخودآگاه سبب خواهد شد وی به صورت ناخودآگاه در سرودن اشعار خود از اشعار پیشینیان استفاده کند. بنابراین نمی‌توان موضوع سرقت ادبی را بدون در نظر داشتن اثر بینامتنیت به شاعران نسبت داد. در پژوهش حاضر سعی بر این است با نگاهی منصفانه به دست‌نوشته‌ای نایاب محفوظ در کتابخانه سلیمانیه ترکیه، شائبه انتحال یا سرقت ادبی درباره آن بررسی شود.

۲. بیان مسئله

در پژوهش حاضر که یافته‌های آن در حوزه ادبیات تطبیقی کاربرد خواهد داشت، تلاش بر این است که دست‌نوشته‌ای با نام محبوب القلوب با مرزبان‌نامه و سیرالملوک مقایسه شود و با یافتن تشابهات، شائبه انتحال مورد این اثر بررسی شود. یکی دیگر از اهداف این پژوهش این است که با بررسی این دست‌نوشته این متن ظاهرآهم به افراد علاقه‌مند به ادبیات فارسی معرفی شود.

تشابهات شعری در میان اشعار شاعران بزرگ همواره دیده می‌شود. به عنوان مثال مضمون مطلع غزلی از مولانا: معشوقه به سامان شد تا باد چنین بادا کفرش همه ایمان شد تا باد چنین بادا (مولانا، ج ۱، ۱۳۸۸: ۲۰۰) دقیقاً مشابه است با مطلع غزلی از سنایی:

معشوقه به سامان شد تا باد چنین باد کفرش همه ایمان شد تا باد چنین باد (حدیقة الحقیقة، ۱۳۵۹: ۸۳۸) و این بیت که در باب اول گلستان سعدی آمده است:

مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت که بسیار کس چون تو پرورد و کشت (سعدی شیرازی، ۱۳۹۴: ۵۹)

مطابق توضیحات یوسفی، برگرفته از گرشاسب‌نامه اسدی طوسی است (سعدی شیرازی، ۱۳۹۴: ۲۳۵). بنابراین تأثیرپذیری شاعران از یکدیگر چنانچه در مقدمه نیز ذکر شد، امری اجتناب‌ناپذیر است، اما میزان و چگونگی این تأثیرپذیری متفاوت است و در دامنه‌های گوناگون مضامین و مفاهیم، واژگان، تعابیر، ترکیبات و استعارات و سبک‌های شعری است؛ اما انتحال تعریفی مشخص دارد که می‌توان آن را از دیگر انواع سرقت‌های ادبی یا تأثیرپذیری و اقتباس تشخیص داد.

محبوب‌القلوب دست‌نوشته‌ای است مشتمل بر حکایات و اشعاری که برخی از آن‌ها برگرفته از آثار برجسته‌ی زبان فارسی است و بدون ذکر نام مؤلف اصلی اقتباس شده‌اند. مهم‌ترین آثاری که در محبوب‌القلوب از آن‌ها اقتباس شده است مرزبان‌نامه و سیرالملوک هستند. هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی تفاوت‌های ضبطی است؛ یعنی در مرزبان‌نامه و سیرالملوک چه ضبط‌هایی موجود و در متن حاضر چه ضبط‌هایی انتخاب شده است. در واقع بر آنیم مشخص کنیم متن‌های چاپی موجود و نسخه‌هایی که بر اساس آن‌ها این متن‌ها تصحیح شده‌اند و به چاپ رسیده‌اند، چه رابطه‌ای با متن دست‌نوشته‌ی حاضر دارند. به این منظور قصد داریم تنها اختلافات معنی‌دار را ذکر کنیم و از اختلافات مرسوم در استنساخ که حاصل غلط‌خوانی یا اشتباهات املائی و سهو القلم‌هاست، صرف‌نظر می‌کنیم. روش پژوهش کتابخانه‌ای بوده و علاوه بر بررسی شائبه‌ی انتحال در محبوب‌القلوب، در نهایت این موضوع واکاوی شده است که آیا این اثر می‌تواند بر اساس تشابهات تابع زمان و سبک خاصی باشد؟

پرسش‌های پژوهش عبارت‌اند از:

۱. این اثر چه مشابهتی با آثاری نظیر مرزبان‌نامه و سیرالملوک دارد، به نحوی که بتوان آن را انتحال نامید؟
۲. چگونه می‌توان با بهره‌گیری از قرائن و شواهد متنی سال تألیف این اثر یا زمان تقریبی آن را تخمین زد؟

دست‌آورد این پژوهش معرفی دست‌نوشته‌ای تاریخی و بررسی میزان اقتباس آن از منابع فارسی پیش از خود است. این نسخه‌ی قدیمی در نظر اول چنان می‌نماید که دربرگیرنده‌ی اطلاعاتی کم‌نظیر و خاص است، ولی ضرورت دارد که در اینجا ضمن معرفی آن، به شائبه‌ی انتحال نویسنده از دو اثر مرزبان‌نامه و سیرالملوک اشاره شود که در این پژوهش به رد یا اثبات آن خواهیم پرداخت.

در ادامه، به معرفی پیشینه‌ی پژوهش، مبانی نظری، ارائه و واکاوی داده‌ها، بحث و نتیجه‌گیری و ارائه‌ی پیشنهادهایی برای دیگر پژوهش‌ها می‌پردازیم.

۳. پیشینه‌ی انتحال و رونویسی از نسخه‌های قدیمی

شریفی صحنی و پورخالقی چترودی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «سرقت ادبی عبدالواسع جبلی از دیوان سنایی» در مجله‌ی جستارهای ادبی به بررسی انتحال و اغاره در آثار عبدالواسع جبلی که هم‌دوره‌ی سنایی غزنوی بوده پرداخته‌اند. مرتضایی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «از توارد تا سرقت ادبی» در مجله‌ی فنون ادبی انواع سرقت ادبی را توضیح داده است. خطیبی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «سرقت ادبی سه منظومه‌ی پهلوانی در قرن دهم» در مجله‌ی پژوهش‌های ایران‌شناسی انتحال سه اثر فرازمرزنامه‌ی کوچک، شبرنگ‌نامه و سام‌نامه را بررسی کرده است. قائمی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «فرخی یا مختاری؟... تکمله، توارد، اقتباس یا انتحال» در مجله‌ی جستارهای نوین ادبی در خصوص هویت سراینده‌ی اصلی شهریارنامه تحقیق نموده است.

آهن جان و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیرپذیری حافظ از خواجهی کرمانی در مضامین مصور عاشقانه و عارفانه بر اساس نظریه بینامتنیت ژرار ژنت» در مجله مطالعات هنر اسلامی به بررسی زمینه‌های همسانی‌های فکری و لفظی دو شاعر در غزلیات پرداخته‌اند. عطایی نظری (۱۴۰۰) در مقاله «انتحال از خویشتن، یا اقتباس از دیگران!» در مجله آینه پژوهش چهار نمونه از آثار محمد کاظم رحمتی، نویسنده معاصر، را بررسی نموده و پیامدهای ناگوار استفاده از شیوه «اقتباس کلان» را شرح داده است.

۴. بررسی اثر و بحث

درباره نسخه مورد بحث مقاله حاضر این طور گمان می‌رفت که دارای اطلاعاتی خاص و منحصر به فرد است، اما ضرورت دارد که درستی یا نادرستی این گزاره با بررسی دو اثر مرزبان‌نامه و سیرالملوک مشخص شود تا انتحالات نیز به دست آید و سپس این دو اثر کهن با محبوب‌القلوب مقایسه خواهند شد.

۴-۱. محبوب‌القلوب

محبوب‌القلوب^۸ از جمله متون اخلاقی است که نه مؤلف آن مشخص است و نه سال نگارش آن. دستنویس منحصر به فرد این کتاب در کتابخانه حالت افندی ترکیه نگهداری می‌شود و تصویر رنگی آن در اختیار ما قرار گرفته است. در باب مؤلف و تاریخ تألیف این اثر، تنها می‌توان به گمانه‌زنی پرداخت. نسخه خطی این اثر ۷۷ برگ دارد و هر صفحه شامل ۱۵ سطر است. سید محمدتقی حسینی که فهرست دستنویس‌های فارسی کتابخانه حالت افندی را فراهم آورده، درباره این نسخه می‌نویسد:

رساله‌ای است در نصیحت که مؤلف آن را در جواب دوستی نگاشته است. در اثر نامی از نویسنده در میان نیست، ولی صاحب اثر در بخش ختم کتاب از اشتغال خود در دیوان یاد می‌کند و اینکه در دوران میان سالی دست از امور اداری و دیوانی شسته است. برخی حکایات گویی برگرفته از آثاری چون مرزبان‌نامه و روضه العقول باشد، مؤلف گویا از اهالی آناتولی بوده در سده ۸ ق. (حسینی ۱۳۹۳: ۱۶)

۸. آثار دیگری نیز با عنوان محبوب‌القلوب موجودند که عبارت‌اند از: یک؛ محبوب‌القلوب اثری اخلاقی به زبان ترکی که امیر علیشیر نوائی (۹۰۶-۸۴۴ ق.) آن را در معارضه گلستان سعدی ساخته است (درایتی ۱۳۹۲: ۸۹۰). دو؛ شناخته‌شده‌ترین کتاب به این نام اثری است به عربی و فارسی در تراجم حکماء و فلاسفه که مؤلفش قطب‌الدین محمد بن علی شریف لاهیجی (۱۰۹۷ ق.) است (درایتی ۱۳۹۲: همان) و انتشارات اساطیر این کتاب را با ترجمه احمد اردکانی و به کوشش علی اوجبی منتشر کرده است. سوم؛ محبوب‌القلوب رساله‌ای که به صورت داستان نوشته شده است و نویسنده به چندین شکل آن را نام‌گذاری کرده است: شمسا و قهقهه، محفل‌آرا، رعنا و زیبا. برخوردار بن محمود فراهی این اثر را در قرن ۱۱ قمری تصنیف کرده است و به منوچهر خان بن فرچقانی خان بیگلربیگی دارالسلطنه اصفهان تقدیم کرده است. تخلص نویسنده «ممتاز» و از منشیان مغلق‌نویس دوره صفوی بوده است.

کاتب نسخه «أبی بکر بن رستم بن احمد الشروانی» است. وی شخصی شناخته‌شده و معروف است که شرحی نیز بر تاریخ و صاف دارد. بشری فهرستی از نسخه‌هایی به دست داده است که تحت مالکیت ابوبکر شروانی بوده است (بشری، ۱۳۹۱: ۳-۳۵).

شیوه تذهیب و تزیین نسخه شبیه به آن چیزی است که سبک ویژه دوره تیموری-ایلخانی شمرده می‌شود. تصویر صفحه نخست این دستنویس دارای چهار شمسه است که در آن‌ها عنوان چهار باب کتاب نوشته شده و در پیوست ۱ آمده است. غالب این نسخه‌ها منسوب به مکتب هرات هستند و صفری آق قلعه چند نمونه از آن‌ها را به مناسبت معرفی «پشت نسخه‌های دوره تیموری» معرفی کرده است (صفری، ۱۳۹۰: ۲۸۵).

با این حال، این نسخه از محبوب‌القلوب از ارزش‌های متن‌شناسی خالی نیست؛ خصوصاً آنکه به هر روی نسخه‌ای است کههن و شاید بتوان از آن در فهم برخی از مشکلات دو اثر مذکور استفاده کرد و اگر چنین نباشد، می‌توان آن را به عنوان نسخه بدل برای تصحیح این دو اثر به کار برد و حداقل فایده این نسخه آن است که می‌توان به کمک آن به خوانشی کههن از این دو متن رسید و دریافت که کدامیک از بخش‌های این متن‌ها در قرن‌های بعدی مورد توجه مخاطبان بوده است.

۴-۱-۱. نکات رسم الخطی

از شواهد پیداست در زمان کتابت نسخه هنوز برخی قواعد رسم الخط قدیم زنده بوده است، از جمله:

الف) قاعده ذال معجمه به کلی از بین نرفته بوده و در شماری از واژه‌ها مانند پادشاهی (۲۸ پ)، (۳۱ پ)، خداوند (۳۹ ر)، (۴۵ ر)، بالیده (۱۲ پ)، ماذر (۱۲ پ)، (۳۵ پ) و (۵۹ پ)، پذیر (۱۲ پ)، (۴۶ ر)، کوزک (۱۲ ر) و موارد دیگر با ذال نوشته شده است. کاغد با دال کتابت شده است. صورت‌های مختلف فعل «گذشتن» با دال ضبط شده است.

ب) کلمات عربی‌ای که مختوم به حرف تایی مدور است، در بسیاری موارد به همان شکل عربی وبا «ة» کتابت شده است، مانند عمارة (۲ پ) اخرة (۷ پ)، نجاة (۱۱ پ) و... .

ج) های غیرملفوظ در بیشتر موارد در حرف «به» کتابت نشده است و غالباً به کلمات بعدی چسبیده است، مانند بشهری (۸ ر)، بحافظ (۷ ر)، بسر آید (۱۲ پ)، بنعمت (۱۷ پ).

د) ضبط حروف (پ، چ، ژ، گ): دو حرف اول گاهی با سه نقطه کتابت شده اند و گاهی با یک نقطه، اما حرف «گ» همواره بدون سرکش ضبط شده است. آژنگ با سه نقطه کتابت شده است (۳۴ ر).

ه) کلمات مختوم به واو با الف پایان کلمه ضبط شده است؛ مانند: آرزوا (۲۱ پ)

۴-۱-۲. ویژگی‌های آوایی

الف) کاتب شماری از کلمات را با حرکت ضبط کرده است و این ویژگی در اکثر نسخه‌های مکتوب پیش از قرن ششم به چشم می‌خورد.^۹ بعضی از مهم‌ترین ضبط‌های مشکول در این نسخه عبارت‌اند از: باغبان (۳۷ پ)، بدان (۳ پ)، (۱۰ پ)، (۱۳ پ)، (۵۷ ر) و (۶۴ پ)، بماند^{۱۰} (۲۵ پ)، (۳۰ پ) و (۴۴ پ)، پسر (۴۶ ر)، (۴۶ پ)، (۴۸ ر)، (۵۹ ر)، (۶۳ پ)، (۶۷ ر)، (۶۷ پ) و (۶۹ پ)، جوانمرد (۱۹ ر)، (۴۵ پ) و (۴۶ پ)، چهاژم (۵۷ ر)، دماغ (۴ ر) و (۸ پ)، دوام (۳۳ ر) دو بار، زبان^{۱۱} (۱۳ پ)، گرفتار (۳۷ پ).

ب) کلمه «دروغ» به صورت «دوروغ» ضبط شده است: دوروغ مظنة کفر است (۵۷ پ).

به گواه پیکره فرهنگ نویسی فرهنگستان این واژه در اوراد الاحباب باخرزی (صفحه ۲۷۶) و هزار حکایت صوفیان (صفحه ۵۱۵) به همین صورت آورده شده است.

۴-۱-۳. روش مصنف در انتخاب داستان

حکایت‌هایی که در کتاب محبوب‌القلوب آمده مانند بسیاری از داستان‌های کلاسیک فارسی^{۱۲} به شیوه داستان در داستان تألیف شده‌اند، شیوه‌ای که از اجزایی ساخته می‌شود که برخی از آن‌ها مهم هستند و نقش اساسی دارند. این عناصر ثابت همان چارچوب اصلی است که مصنف از مرزبان‌نامه کلمه به کلمه نقل کرده است، اما عناصر کمکی عناصری هستند که او با ذوق خود به داستان افزوده است. وی در مجموع ۱۵ داستان از مرزبان‌نامه و ۷ داستان از سیاست‌نامه برگزیده و دستمایه و مواد اولیه برای ساختن محبوب‌القلوب این ۲۲ حکایت بوده است. گذشته از این داستان‌ها که از قلم و روایتی و مؤلف سیاست‌نامه تراویده، شماری از ابیات فارسی و عربی و نیز جملات پایان هر داستان از روایتی نیست، بلکه از افزوده‌های مصنف است. فهرستی از بیت‌هایی که مصنف در کار خود اضافه کرده است در پایان ارائه خواهد شد.

نویسنده محبوب‌القلوب در هیچ جا ذکر از روایتی و مرزبان‌نامه و خواجه نظام‌الملک نیاورده است. وی در آغاز

۹. برای اطلاع از این دستنویس‌ها رک. مایل هروی، نجیب (۱۳۷۸)، ((سایه به سایه)): طرح نو، تهران: نشر گفتار. صص ۴۴-۴۵۲.
۳.

۱۰. برای نمونه‌های مشابه «ب»، رک. متینی، جلال (۱۳۵۰)، «تحول تلفظ کلمات فارسی در دوره‌ی اسلامی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال هفتم، شماره ۲۶، ص ۲۶۴.

۱۱. مقایسه کنید با همین تلفظ در نسخه صفری آق قلعه، علی و حیدرپور نجف آبادی، ندا (۱۳۹۵). واژه‌های فارسی در دست‌نویسی مشکول از تفسیر سورآبادی، آینه میراث (۶۱) (ص ۸۶)

۱۲. همچون مثنوی معنوی، کلیل و دمنه، سندبادنامه، هزار و یک شب و بسیاری دیگر از روایت‌های ایرانی و هندی.

برخی از حکایت‌ها این گونه به ذکر منبع پرداخته و عبارتش چنین است:

آغاز داستان نوخره: حکایت، در تصانیف آورده‌اند... (۴۳ پ)

آغاز داستان سلطان محمود و رفوگر: حکایت، در تصانیف وزرا [ی] ماتقدم چنین یافتیم که... (۵۳ ر) و شاید منظور وی خواجه نظام‌الملک نویسنده سیرالملوک باشد.

آغاز داستان مرد جولاهه و مار: در تصانیف قدیم دیدیم که آورده‌اند که... (۷۰ ر)

نویسنده محبوب‌القلوب اما انصاف را رعایت کرده و به تقدم و فضل پیشینیان اقرار کرده است، اگرچه نامی از ایشان نیاورده است:

باری بنده به قدر وسع کوشید و در این راه قدمی زد و سخنی چند نصیحت‌آمیز فراهم آورد. بعضی از دُرَج مفرکه خویش بیرون کرد؛ و بعضی از تصانیف حکما و علما [ی] ماتقدم که مشاطه چرب‌دست قدرت ایشان در آرایش لعبتان شیرین‌شمال دست برگشوده بودند؛ و بنده به مطالعه آن مستفید گشته. لُبی چند از آن معانی هر دری از در جی و هر مرجانی از جایی به طریق انتخاب بیرون گرفتم. (۲۷ ر)

عنوان حکایت‌ها و مأخذ نویسنده محبوب‌القلوب در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱: عنوان حکایت‌ها و مأخذ نویسنده محبوب‌القلوب

سیاستنامه	در مرزبان‌نامه	عنوان حکایت	
	باب سوم، سه انباز راهزن	سه صُعلوک	۱
	باب دوم	غلام بازرگان	۲
	باب هفتم	سوار نخچیرگیر	۳
	باب چهارم	پسر احول	۴
فصل دوم	-	عبدالله عمر	۵
فصل دوم	-	یوسف (ع)	۶
فصل چهل و یکم	-	سعد وقاص	۷
فصل چهل و چهارم	-	انوشیروان و قباد	۸

	شگال خرسوار، باب اول	شگال	۹
	باب ششم	موش با گربه	۱۰
	باب دوم	نوخره	۱۱
فصل هفتم	-	احمد حسن	۱۲
فصل سیزدهم	-	عدل عضدالدوله	۱۳
فصل سیزدهم	-	رفوگر و سلطان محمود	۱۴
	باب اول	گرگ خنیاگر دوست	۱۵
	باب دوم	برزیگر و مار	۱۶
	باب دوم	پسر دهقان	۱۷
	باب دوم	شهریار بابل	۱۸
	باب دوم	آهنگر با مسافر	۱۹
	باب دوم	بط و روباه	۲۰
	باب دوم	پسر بازرگان	۲۱
	باب هشتم	جولاهه و مار	۲۲

۴-۱-۴. حواشی نسخه

نشان دو مهر یکی «وقف مولوی خانه غلظه ۲۷۷» (۱ ر) و دیگری مُهر با نشان «السید محمد» (۷۶ پ) در دستنویس دیده می‌شود. گذشته از مهرهایی که در حاشیه اوراق نسخه وجود دارد، بیت‌هایی که در ادامه می‌آید، در هامش برگ‌های دستنویس کتابت شده است. بیت زیر در حاشیه صفحه آخر و ظاهراً به خط کاتب اصلی نوشته شده است:

هرکه را در طلب علم و ادب رنج رسد   عاقبت پای مرادش به سر گنج رسد

در صفحه نخست دست‌نویس یک بیت از کلیم کاشانی (۱۳۶۹: ۲۴۲) و دو بیت از غزل معروف حافظ به شکل جدا و به خط کاتبان متفاوتی نوشته شده است:

تا کی ای سر در هوا در آسمان جویی خدا ذوقی از بالا نشستن نیست صاحب‌خانه را

اگر آن تُرک شیرازی به دست آرد دل ما را به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

فغان کاین لولیان شوخ شیرین‌کار شهرآشوب چنان بردند صبر از دل که تُرکان خوان یغما را
(حافظ، ۱۳۶۲: ۲۲)

همچنین در برگه پایانی نسخه، یک غزل و دو رباعی با نام «بصیری» با خطی بسیار نونویس درج شده است که گمان می‌رود از محمد بن احمد بصیری (م: ۹۴۱ ق) ۱۳ باشد:

درین دیر خراب‌آباد کش پنداشتم جایی سکندر یاوه‌گردی بد سلیمان بادپیمایی

به قصر قیصر و بر طاق کسری سر فرو نارد فقیری را که در کنج قناعت هست مأوایی

میر در پیش اهل حال نام خسرو و دارا که در فقرست شبلی، خسرو و منصور دارایی

به کوی نیستی ماییم از هستی گذر کرده نه فکر زیستن ما را و نی از مرگ پروایی

اگر خلق جهان پرسند از من کیستی گویم به کنج نامرادی زار مانده بی سر و پای

۱۳. بصیری خراسانی (متوفی: ۹۴۱ ق.)، یکی از شاعران و نویسندگان قرن دهم هجری است. وی بیشتر دوران شاعری خود را در قلمرو عثمانی به سر برده و در همان جا نیز از دنیا رفته است. آنچه در مورد شرح احوال شاعر وجود دارد، محدود به اطلاعات اندکی است که از چند منبع به دست آمده است. بصیری به دو زبان ترکی و فارسی شعر می‌سروده و همچنین به زبان عربی نیز تسلط داشته است. دیوان ترکی وی در ترکیه به چاپ رسیده، اما نسخه خطی دیوان فارسی او تا به حال تصحیح و چاپ نشده است. این دیوان دارای ۱۴۴۰ بیت است. زهرا مرادی در سال ۱۴۰۰ این دیوان را تصحیح کرده و به عنوان رساله کارشناسی ارشد در دانشگاه تربیت مدرس از آن دفاع کرده است (رک. مرادی، زهرا؛ دری، نجمه؛ ذوالفقاری، حسن (۱۴۰۱)، «متن‌شناسی دیوان بصیری خراسانی»، نشریه علمی پژوهش‌های نسخه‌شناسی و تصحیح متون، دوره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱، ۴۷-۶۹).

به شمع مجلس‌آرای کسانم حاجتی نبود مرا کز شعله آهست شمع مجلس‌آرایی
ز آب دیده عینک ساز و پیش چشم گریان نه بصیری چهره مقصود آن‌گه کن تماشایی
و همچنین:

ماییم گرفتار دل غم‌اندوز چون شمع دمی به گریه گاهی در سوز
روزی به هزار غصه آریم به شام شامی به هزار محنت آریم به روز
و:

جانا پیری به صورت انسانی نی نی ملکی ز عالم روحانی
بیمار دو چشم ناتوانت شده‌ام بسم الله اگر فاتحه‌ای می‌خوانی
و بیتی به زبان ترکی از نسیمی نیز در آغاز نسخه ضبط شده است.

۵. بحث و بررسی اشعار

در خلال متن، تدوین‌گر ابیاتی را افزوده است. همچنین در حواشی بعضی صفحات نسخه نیز ابیاتی معدود دیده می‌شود. بررسی این ابیات الحاقی به داستان‌ها می‌تواند نشانگر تاریخ تدوین این متن باشد. همچنین ذوق و دریافت ادبی تدوین‌گر این متن را نیز نشان خواهد داد. اگرچه شیوه درج این ابیات در لابه‌لای متن نیاز به پژوهشی جداگانه دارد، در ادامه به نقل ابیات و بررسی آن‌ها خواهیم پرداخت.

۱-۵. فهرست ابیات فارسی

از دیگر فواید دستنویس‌های کهن بیت‌هایی است که نویسندگان در اثر خود به آن استشهاد کرده‌اند. یقیناً چنین

نسخه‌هایی به کار محققان بعدی خواهد آمد، به ویژه آنان که قصد تصحیح دیوان‌های شاعران بزرگ را دارند^{۱۴}. در این میان ۱۱ بیت از سعدی، ۷ بیت از نظامی، ۴ بیت از سنایی و ابیاتی از دیگر شاعران بزرگ دیده می‌شود. با توجه به ابیاتی که نویسنده ناشناس نسخه از سعدی ذکر کرده، پیداست با شیخ اجل به‌خوبی آشنا بوده و با آثار او انس داشته است.

جدول ۲: بیت‌های ذکرشده از شاعران نامی در نسخه‌ی محبوب القلوب

شاعر	ابیات
؟	آری به چه راحت به گندام آسایش؟
ظهیرفاریابی ^{۱۵}	اول تو را یگانه و بی مثل آفرید
اثیر اخسیکتی ^{۱۶}	ای امید من و عهد تو سراسر همه باد
۱۷؟	با دشمن صدساله برابر دانی
؟	بار دیگر چو بخت باز آید
سنایی ^{۱۸}	بد بود تن چو دل خراب شود
ظهیرفاریابی ^{۱۹}	بکوش تا به سلامت به مأمنی برسی
نظامی ^{۲۰}	به هشتاد و نود گر در رسیدی
۲۱؟	بهتر نگر ای دل مرو آنجای به خیره

۱۴. رک. بشری (۱۳۹۸)، «ابیات شاهنامه در خلق الانسان نیشابوری (پیش از ۵۲۱ ق.)»، ادب فارسی، سال ۹، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۸، صص ۱۷-۵۷.
۱۵. ظهیر فاریابی، ۱۳۸۱: ۶۴.
۱۶. اخسیکتی، ۱۳۳۷: ۳۳۷.
۱۷. وزن و قافیة این مصراع با ابیات ۲۱۸۵۸ و ۲۱۸۶۲ کتاب اشعار فارسی پراکنده در متون مطابقت دارد. همچنین ممکن است با ابیات ۲۰۵۱۸ و ۲۰۵۱۹ همان کتاب ارتباطی داشته باشد.
۱۸. کذا در نسخه. در حدیقة الحقیقة آمده است: بد بود تن چو دل تباه بود / ظلم لشکر ز ضعف شاه بود (۱۳۵۹: ۳۳۸)
۱۹. ظهیر فاریابی، ۱۳۸۱: ۱۰۵.
۲۰. نظامی، ۱۳۸۲: ۳۹.
۲۱. بیت ۷۴۵۳ اشعار فارسی پراکنده در متون چنین است: به درنگر ای دل مرو آنجای به خیره / کآن ره نه به پای چو تویی بافته باشند. و احتمالاً به بیت بعدی همین کتاب یعنی بیت ۷۴۵۴ نیز مرتبط است و هردو در مرزبان‌نامه آمده‌اند.

اوحدالدین کرمانی

۲۲

بیدار کنون شدم که گاهی بنماند

؟

پایه از یاقوت و صحن از سیم و دارفزین ز زر

نظامی ۲۳

بصر کندی پذیرد، پای سستی

پس پنجه نباشد تن درستی

سعدی ۲۴

همچو زنبور بر تو می جوشند

تا حطامی که هست می نوشند

۲۵۴

تا خود فلک از پرده چه آرد بیرون

سعدی ۲۶

دوستی خود نبود پنداری

ترک صحبت کنند و دلداری

؟

بدانجا شو چه داری بانگ و فریاد

تو در فرخار و مطلوبیت به نوشاد

؟

کز برون ت چه اطلس است چه پلاس

جامه اندرون بیاید کند

؟

گهی رومیت بینم گاه زنگی

جهانا جادویی با بوی و رنگی

نظامی ۲۷

چو هفتاد آمد افتاد آلت از کار

چو شصت آمد نشست آمد پدیدار

نظامی ۲۸

نمی شاید دگر چون غافلان زیست

چو عمر از سی گذشت و نی خود از بیست

فردوسی ۲۹

سخن هر چه بایستم آموختم

چه گویی که فام خرد توختم

؟

به یقین آن چنان که می باید

حال خلد و جحیم دانستم

نظامی ۳۰

رها کن کان خماری بود مستی

حدیث کودکی و خودپرستی

سعدی ۳۱

آستین خوه دراز خوه کوتاه

دست کوتاه باید از دنیا

۲۲. اوحدالدین کرمانی، ۱۳۶۶: ۱۹۷؛ صفری آق قلعه، ۱۳۹۵: ج ۱، ۴۲۳؛ ابن اسفندیار، ۱۳۲۰: ۳

۲۳. نظامی، ۱۳۸۲: ۳۹.

۲۴. سعدی، ۱۳۲۰: ۲۰۷

۲۵. عمادی شهریاری، ۱۳۸۱: ۱۵۴؛ لمعة السراج، ۱۳۴۸: ۲۱۴

۲۶. سعدی، ۱۳۲۰: ۲۰۷

۲۷. نظامی، ۱۳۸۲: ۳۹.

۲۸. همان: ۳۹

۲۹. فردوسی، ۱۳۸۶: ۲۱۹. در این بیت، «چه» به جای «چو» نگارش شده است و این ویژگی رسم الخطی است.

۳۰. در خسرو و شیرین آمده است: حدیث کودکی و خودپرستی / رها کن، کان خیالی بود و مستی (نظامی، ۱۳۸۲: ۳۹).

۳۱. سعدی، ۱۳۹۴: ۱۸۴

؟	آستین خوه دراز خوه کوتاه	دست کوتاه کن ز دینی دون
سعدی ۳۲	در پریشان حالی و درماندگی	دوست آن را دان که گیرد دست دوست
؟		دوست را چیست به ز دیدن دوست؟
سعدی ۳۳	لاف یاری و برادرخواندگی	دوست مشمار آن که در نعمت زند
سعدی ۳۴	در وی افتند چون مگس در ماست	دوغبایی بیز که از چپ و راست
سنایی ۳۵	گاو و خر باشد و ضیاع و عقار	ده بود آن نه دل که اندر وی
سعدی ۳۶	کاستخوان از تو دوست تر دارند	راست خواهی سگان بازانند
سنایی ۳۷	کاری که نه کار تُست [م]سپار	راهی که نه راه تُست مسپر
۳۸؟	که گویا و بینا کند خاک را	سپاس آفریننده پاک را
سنایی ۳۹	دیورویت نماید از خنجر	صورتی از فرشته نیکوتر
؟	چون بمیرند آنگهی دانند	ضرر غفلتی که می‌ورزند
؟	فریاد ز کرده‌های نافرموده	فرمود نکرده‌ام از آن می‌ترسم
؟	هم لقمه حرام و هم نَفَس آلوده	فریاد که عمر رفت در بیهوده
۴۰؟		کان خاک نیرزد که برو میگذری
؟	نبردست با خود کسی زین جهان	که این طمطراق گسسته طناب

۳۲. سعدی، ۱۳۹۴: ۷۱

۳۳. سعدی، ۱۳۹۴: ۷۱.

۳۴. سعدی، ۱۳۲۰: ۲۰۷.

۳۵. سنایی، ۱۳۸۸: ۱۹۹.

۳۶. سعدی، ۱۳۲۰: ۲۰۷.

۳۷. در دیوان ناصر خسرو (۱۳۶۵: ۲۴۶) بیت به این صورت آمده است: کاری که نه کار توست مسگال / راهی که نه راه توست مسپر

۳۸. در مرزبان‌نامه آمده است (۱۳۵۵: ج ۱: ۹۷).

۳۹. در حدیقة الحقیقة بیت به این صورت آمده است: یوسفی از فرشته نیکوتر / دیورویی نماید از خنجر (۱۳۵۹: ۶۹) و در مرزبان‌نامه به صورتی که در محبوب القلوب ضبط شده آمده است (۱۳۵۵: ج ۱: ۲۷۸).

۴۰. در مرزبان‌نامه آمده است (۱۳۵۵، ج ۱: ۱۳۲).

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

سعدی ^{۴۱}	مگسان اند گرد شیرینی	کین دغل دوستان که می بینی
سعدی ^{۴۲}	ور تو نکنی آن که کند او ببرد	گر تربیت عدل کنی ملک بری
۴۳	آن یقین دَرّه‌ای نیفزاید	گر حجاب از میانه برگیرند
؟	چه سازم چاره آن عمر رفته	گرفتم توبه کردم یک دو هفته
رشید و طواط ^{۴۴}	نه آن که چو عود آیم و چون بید شوم	گفتم که به سایه تو خورشید شوم
۴۵		گم‌شده تدبیر و خطا کرده ظن
ازرقی هروی ^{۴۶}		لطیف زود پذیرد تبُّدَل احوال
سعدی ^{۴۷}	قحبه را می‌زند که روی بیپوش	محتسب کون برهنه در بازار
۴۸	وَر نه عالم پر از نسیم صباست	مرد باید که بوی داند بُرد
؟	همه گویی به خفتگان مانند	مردمان غافلند از عقبی
۴۹	تو به ز منی همان گُنی کز تو سزد	من آن کردم کز من بدعهد سزید
؟	کیسه چون کاسه رباب شود	ناگهانی چو ده خراب شود
نظامی ^{۵۰}	چهل رفته فروریزد پر و بال	نشاط عمر باشد تا چهل سال
رشیدالدین	زنهار! چنان مکن که نومید شوم	نومید دلیر باشد و چیره‌زبان

۴۱. سعدی، ۱۳۲۰: ۲۰۷.

۴۲. در مواظ سعدی این بیت چنین آمده است: گر تقویت ملک بری ملک بری / ور تو نکنی هر که کند او ببرد (سعدی، ۱۳۲۰: ۱۹۶).

۴۳. مشابه این بیت در تحفة المحبین آمده است: گر حجاب از میانه برخیزد / آن یقین ذره‌ای نیفزاید (سراج شیرازی، ۱۳۷۶: ۱۹۹).

۴۴. و طواط، ۱۳۳۹: ۶۱۷.

۴۵. در مرزبان‌نامه آمده است (۱۳۵۵، ج ۱: ۷۷).

۴۶. در دیوان ازرقی هروی آمده است: خدایگانا طبع لطیف خواهد شعر / لطیف زود پذیرد تغیر احوال (ص ۵۰) و عین مصرع دوم این بیت در مرزبان‌نامه (۱۳۵۵، ج ۱: ۵۲۲) آمده است.

۴۷. سعدی، ۱۳۲۰: ۱۸۱.

۴۸. صفری آق قلعه، ۱۳۹۵: ۸۹؛ این بیت نیز در تحفة المحبین آمده است (سراج شیرازی، ۱۳۷۶: ۱۸۲).

۴۹. صفری آق قلعه، ۱۳۹۵: ۳۸۰؛ در مرزبان‌نامه نیز (۱۳۵۵، ج ۱: ۴۳۵) آمده است.

۵۰. نظامی، ۱۳۷۸: ۳۹.

وطواط ^{۵۱}		
سعدی ^{۵۲}	بسم دی کسوری ماند پیذه ببدشت	نه کت تفسیر و فق خواند اشتی ابهشت
؟	نفرسایبی و ما فرسوده از تو	نیاسایی نه کس آسوده از تو
۵۳۴	جان در سر اندیشه خود زود کند	گر دل ز تو اندیشه بهبود کند
۵۴۴	خود را و مرا هزار غم سود کند	اینجا که رسید اگر عنان بازکشد
نظامی ^{۵۵}	بود مرگی به صورت زندگانی	وز آنجا گر به صد منزل رسانی
۵۶۴	ز من چگونه توانی تو این حدیث شنید	ولی چو سیم به سیماب گوشت آگنده ست

درباره مؤلف، زمان و ناحیه تألیف متن

نام و نشان مؤلف بر ما پوشیده است و تنها با استناد به قرائن درون متن می‌توان به اطلاعات اندک درباره او دست یافت. با توجه با نظر احترام‌آمیزش نسبت به خلفای راشدین در عبارت‌هایی از کتاب، می‌توان حدس زد ظاهراً سنی مذهب بوده است؛ اما درباره قرائنی که نشان دهد این اثر در کدام حوزه فرهنگی ایران بزرگ نوشته شده است، دشوار می‌توان اظهار نظر کرد، زیرا عبارت‌های مصنف با عبارت‌های وراوینی در هم آمیخته است. قدر مسلم این است که نویسنده بیت‌هایی در اثرش گنجانده که در مرزبان‌نامه وراوینی نیست. در متن محبوب‌القلوب ۸۰ بیت فارسی و ۲۰ تک‌مصراع به کار رفته است. از این تعداد ۳۰ بیت مشترک با مرزبان‌نامه وجود دارد و مابقی را از دیگر منابع آورده است. از جمله بیت‌هایی که از منابع دیگر نقل شده است، ۱۲ بیت از سعدی است. از این ابیات و شیوه نگارش به‌خوبی اثبات می‌شود که گردآورنده با اطلاع و صاحب‌ذوق بوده است و چنان که خود می‌گوید «در اوایل غزه شباب ... مباشر اشغال دیوانی می‌شد» به واسطه شغل حکومتی یقیناً کتاب‌ها به‌سهولت در دسترس وی بوده است. چنین می‌نماید که این اثر بین قرن هفتم و هشتم نوشته شده باشد که سبک نوشتار آن مابین نثر مصنوع و نثر ساده است.

۵۱. وطواط، ۱۳۳۹: ۶۱۷؛ در مرزبان‌نامه (۱۳۵۵)، ج ۱: ۹۰ نیز آمده است.

۵۲. صادقی، ۱۳۹۵: ۱۷.

۵۳. صفری آق قلعه، ۱۳۹۵: ۴۶۴.

۵۴. در مرزبان‌نامه آمده است (۱۳۵۵)، ج ۱: ۳۱.

۵۵. نظامی، ۱۳۷۸: ۳۹.

۵۶. در مرزبان‌نامه آمده است (۱۳۵۵)، ج ۱: ۴۰۱.

۶. نتیجه‌گیری

همان‌طور که دیده شد، محبوب‌القلوب اثری است که می‌توان گفت نخستین نسخه‌گزیده نثر مرزبان‌نامه و سیاست‌نامه به شمار می‌آید. در این مقاله به تبیین فواید زبانی و ویژگی‌های این نسخه پرداخته شد و برای هرکدام نمونه‌ای ذکر گردید. با توجه به اینکه مصنف هیچ‌جا در متن اشاره‌ای به نام وراوینی و مرزبان‌نامه نکرده است و با توجه به شواهدی که اشاره شد، این متن را می‌توان انتحالی ادبی به شمار آورد. با این حال این نسخه می‌تواند نکات مهمی را در اختیار پژوهشگران قرار دهد، زیرا در هر صورت از ارزش‌های متن‌شناسی خالی نیست به ویژه آنکه، به هر روی، دارای قدمت است و شاید بتواند در فهم برخی از مطالب و عبارات دو اثر مذکور راهگشا باشد و حتی اگر چنین نباشد، می‌تواند به عنوان نسخه‌بدل در این دو اثر به کار رود. حداقل فایده آن نیز این است که ما می‌توانیم خوانشی کهن از این دو متن را دریابیم و بفهمیم که کدام‌یک از بخش‌های این دو متن مورد توجه مخاطبین در قرن‌های بعدی بوده است.

بر اساس زبان و کیفیت نثر، گمان می‌رود که این متن قریب به صد سال پس از مرزبان‌نامه وراوینی، یعنی بین سال‌های ۷۰۰ تا ۷۳۰ ق. گردآوری شده است. به دلیل عدم اطلاعات کافی، تعیین مکان کتابت این نسخه امکان‌پذیر نمی‌باشد.

عدم تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق‌الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

کتابنامه

- ابن اسفندیار، بهاء‌الدین محمد بن حسن (۱۳۳۰ مقدمه)، تاریخ طبرستان، به تصحیح عباس اقبال، تهران: کتابخانه خاور.
- اخسیکتی، اثیرالدین (۱۳۳۷)، دیوان اثیرالدین اخسیکتی، به کوشش رکن‌الدین همایون فرخ، تهران: کتاب‌فروشی رودکی.
- ازرقی، ابوبکر بن اسماعیل (۱۳۹۸)، دیوان ازرقی هروی، تحقیق و تصحیح مسعود راستی‌پور و محمدتقی خلوصی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- اسلامی، سید حسن (۱۳۹۳)، «ده نکته در باب سرقات ادبی»، نشریه کلیات کتابها، اطلاعات، ارتباطات و دانش‌شناسی، سال ۱۷، شماره ۵،

- اوحدالدین کرمانی (۱۳۸۰)، حامد بن ابی‌الفخر، دیوان رباعیات اوحدالدین کرمانی، بهه کوشش احمد ابومحبوب، تهران: سروش.
- آهن‌جان، فیروزه. نوروز، مهدی. عباسی، فرزاد و فخرالاسلام، بتول (۱۳۹۹)، «تأثیرپذیری حافظ از خواجوی کرمانی در مضامین مصور عاشقانه و عارفانه براساس نظریه بینامتنیت ژرار ژنت»، نشریه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۴۶، ۳۹-۵۶.
- بشری، جواد (۱۳۹۱)، «مجموعه یحیی بن سعدالدین مورخ ۷۴۴ ق» (طرح معرفی دستنویس‌های نفیس فارسی در کتابخانه آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی، میراث شهاب، سال ۱۸، شماره ۱، بهار ۱۳۹۱، ۳۵-۳).
- پاینده، حسین (۱۳۸۵)، نقد ادبی و دموکراسی، چاپ اول، تهران: نیلوفر.
- حافظ شیرازی، خواجه شمس‌الدین محمد (۱۳۶۲)، دیوان حافظ (۲ جلد)، به کوشش پرویز ناتل خانلری، تهران: خوارزمی.
- حسینی، سید محمدتقی (۱۳۹۳)، فهرست دستنویس‌های فارسی کتابخانه حالت افندی استانبول، تهران: منشور سمیر.
- خطیبی، ابوالفضل (۱۳۹۵)، «سرقت ادبی سه منظومه پهلوانی در قرن دهم»، پژوهش‌های ایران‌شناسی، سال ۶، شماره ۱، ۶۸-۵۵.
- خطیبی، حسین (۱۳۸۶)، فن نثر در ادب پارسی، تاریخ تطور و مختصات و نقد نثر پارسی از آغاز تا پایان قرن هفتم، تهران: زوار.
- درایتی، مصطفی (۱۳۹۲)، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، جلد ۲۸، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغت نامه دهخدا، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- سراج شیرازی، یعقوب بن حسن (۱۳۷۶)، تحفة المحبین، به کوشش کرامت رعنا حسینی و ایرج افشار، به اشراف محمدتقی دانش‌پژوه، تهران: میراث مکتوب و نشر نقطه.
- سعدی، مصلح‌الدین (۱۳۹۴)، گلستان سعدی، تصحیح و توضیح: غلامحسین یوسفی، تهران: انتشارات خوارزمی.
- سعدی، مصلح‌الدین (۱۳۲۰)، کلیات سعدی، به تصحیح محمدعلی فروغی، چاپ اول، تهران: چاپخانه بروخیم.
- سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم (۱۳۸۸)، دیوان حکیم ابوالمجد مجدود بن آدم سنایی غزنوی، به کوشش محمد تقی مدرس رضوی، تهران: انتشارات سنایی.
- سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم (۱۳۵۹)، حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة، به کوشش محمد تقی مدرس رضوی، تهران: دانشگاه تهران.

- شریفی صحنی، محسن و پورخالقی چترودی (۱۳۹۰)، «سرقت ادبی عبدالواسع جبلی از دیوان سنایی»، جستارهای ادبی، ۱۷۵، ۱۰۶-۸۵.
- رازی، شمس‌الدین محمدبن قیس رازی (۱۳۷۳)، کتاب المعجم فی معاییر اشعار العجم، ج ۱ به کوشش سیروس شمیسا، تهران: فردوس.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۹۱)، «ابیات شیرازی سعدی در مثلثات»، ویژه‌نامه فرهنگستان، ۵-۳۸.
- صفری آق قلعه، علی (۱۳۹۰)، نسخه شناخت، تهران: نشر میراث مکتوب.
- صفری آق قلعه، علی (۱۳۹۵)، اشعار فارسی پراکنده در متون (تا سال ۷۰۰ هجری)، تهران: انتشارات دکتر محمود افشار با همکاری انتشارات سخن.
- ظهیرالدین فاریابی، طاهر بن محمد ابوالفضل (۱۳۸۱)، دیوان ظهیرالدین فاریابی، به کوشش امیر حسن یزدگردی، به اصغر دادبه، تهران: قطره.
- عطایی نظری، حمید. (۱۴۰۰)، «انتحال از خویشتن با اقتباس از دیگران!»، آینه پژوهش، سال سی‌ودوم، شماره سوم. ۳۱۵-۳۶۲.
- عمادی شهریار (۱۳۸۱)، دیوان، مقدمه و تصحیح و تحقیق ذبیح‌الله حبیبی‌نژاد، تهران: طلایه.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۶)، شاهنامه، تصحیح جلال خالقی مطلق، تهران: مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی.
- قائمی، فرزاد. (۱۳۹۷)، «فرخی یا مختاری؟... تکمله، توارد، اقتباس یا انتحال؟»، جستارهای نوین ادبی، شماره ۲۰۰، ۲۳۵-۲۰۷.
- قبادیانی، ناصر خسرو (۱۳۶۵)، دیوان ناصر خسرو، به تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کلیم همدانی کاشانی، ابوطالب (۱۳۶۹)، دیوان ابوطالب کلیم همدانی، به کوشش محمد قهرمان، مشهد: آستان قدس رضوی.
- گری، مارتین (۱۳۸۲)، فرهنگ اصطلاحات ادبی در زبان انگلیسی، ترجمه منصوره شریف زاده، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مرادی، زهرا؛ دری، نجمه؛ ذوالفقاری، حسن (۱۴۰۱)، «متن‌شناسی دیوان بصیری خراسانی»، نشریه علمی پژوهش‌های نسخه‌شناسی و تصحیح متون، دوره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۱، ۴۷-۶۹.
- مرتضایی، سید جواد (۱۳۹۳)، «از توارد تا سرقت ادبی»، فنون ادبی، سال ششم، شماره ۱، ۶۱-۷۰.
- مولانا، جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۸۸)، غزلیات شمس تبریز، مقدمه، گزینش و تفسیر: محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن.

- ناشناس (۱۳۴۸)، لمعة السراج لحضرة التاج (بختیارنامه)، به کوشش محمد روشن، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
- نظام‌الملک، حسن بن علی (۱۴۰۰)، سیرالملوک (سیاست‌نامه)، به تصحیح محمود عابدی، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- نظامی عروضی، احمد بن عمر بن علی سمرقندی (۱۳۲۷)، چهارمقاله، به کوشش محمد معین، تهران: زوار.
- نظامی، الیاس بن یوسف (۱۳۸۲)، خسرو و شیرین، تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، چاپ چهارم، تهران: قطره.
- وراوینی، سعدالدین (۱۳۵۵)، مرزبان‌نامه (۲ جلد)، به کوشش محمد روشن، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- وطواط، رشیدالدین محمد عمری کاتب بلخی (۱۳۳۹)، دیوان رشیدالدین وطواط و حدائق السحر فی دقائق الشعر، به کوشش سعید نفیسی، تهران، کتابخانه بارانی.
- همایی، جلال‌الدین (۱۳۸۶)، فنون بلاغت و صناعات ادبی، چاپ ششم، تهران: هما.
- Zeegers P., Deller-Evans K., Ege S. and Klinger C. (2008). "Essential Skills for Science and Technology", Chapter 10: Academic Integrity and Plagiarism, 104-113.

پیوست ها: ۱- صفحه اول دستنویس محبوب القلوب

۲- آغاز فصل اول، دستنویس محبوب القلوب

۳- صفحه پایانی دستنویس محبوب القلوب

